

Kırgızlar ve Kıpçaklar, IX. Asrın Yarısından XVI. Asra Kadar Kırgızlar ve Kıpçakların Etno-siyasi İlişkileri

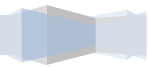
Mehmet Kıldıroğlu

Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, XIX+311 sayfa, İSBN: 978-975-16-2711-7.

Abdrasul İSAKOV*

Türk halklarının en eski boylarından olan Kırgızlar ile Kıpçakların geçmişteki izlerini Avrasya'nın çeşitli coğrafyalarından görmek mümkündür. Kırgızlar, adları ilk olarak M.Ö. dönemlerde zikredilen ve adını, Türklüğünü günümüze kadar muhafaza etmeyi başaran bir Türk halkıdır. Kıpçaklar ise, günümüz Rusya düzlüğüne isimlerini veren, Mısır'da ve Hindistan'da devlet kuran, günümüz Merkezi Asya Türk halklarının dillerinin oluşmasında önemli rol oynayan bir Türk boyudur. Türk halklarının etnik tarihi, dilleri ve etnografyası ile ilgili pek çok çalışma yapılmasına karşılık, Türk halklarından iki tanesinin kıyaslanarak

* Dr., rasulaali@gmail.com

detaylı incelemesi yapılan çalışmalar sayılıdır. Aslında bu tür çalışma yapmak gerçekten de zordur.

Mehmet Kıldıroğlu'nun uzun yıllar uğraşmış Kırgızca doktora (kandidattık) tezi olarak hazırladığı¹ bu çalışması dört bölümden oluşmaktadır. Bunlara 30 sayfalık kaynak tanıtımı ve çalışmanın özelliklerini yansıtan *Giriş* kısmını da ayrıca ekleyebiliriz. Yazar *Giriş* kısmında çalışmanın temel amacının Kırgız halkının oluşumunda Kıpçak boylarının rolünü belirlemek olduğunu (s.4) belirtmektedir. Ardından çalışmada kullandığı kaynak ve araştırma eserlerini uzun uzun anlatmaktadır. Kitabın geneline bakıldığında Rusça kaynak atıflarına ağırlık verildiği görülmektedir. Eserin Kırgızistan'da hazırlanması, Kırgızlar ve Kıpçaklar hakkında Rusça araştırma ve Rusça'ya tercüme edilen kaynak eserlerin çok olması burada etkili olmuştur. Lakin yazar, Sovyet devrinde kaleme alınan bazı Rusça kaynaklara daha eleştirel yaklaşsaydı, konunun daha da açılması açısından yararlı olabilirdi. Kitapta Yenisey Kırgızları, Altay Kırgızları, Tanrı Dağları Kırgızları, İrtiş-Kimek-Kıpçakları, Deşt-i Kıpçak Kıpçakları ve Nogaylı devrindeki Kıpçaklar incelemeye tabi tutulmuştur.

Yazar kitabın birinci bölümünde Kırgızlar ile Kıpçakların ortaya çıkışı, "Kırgız" ve "Kıpçak" adlarının etimolojisi, Kırgızlar ve Kıpçaklar ile ilgili tarihi kaynaklardaki bilgileri ayrı ayrı ele almaktadır. Kitabın içindekiler kısmına bakıldığında, birinci bölümde Kırgızlar ile ilgili altbaşlıklar görülürken, Kıpçaklar kısmında bu tür altbaşlıklara rastlanmamaktadır. İki halkın kıyaslaması yapılırken, Kıpçaklar ile ilgili de altbaşlıkların eklenmesi daha yerinde olurdu. Kıldıroğlu, Kıpçaklar hakkında bilgi verirken, Kıpçak etnik adının anlamının Kem isminde aranması gerektiği görüşünü (s.44-46) ortaya atmaktadır. Yenisey Nehri'nin eski adı olan Kem, bazı tarihi kaynaklarda Kemkemcut, Kemçüt, Kemçuk şeklinde geçmektedir. Yazar buradan yola çıkarak "kelimenin *Kemçik-Kebçik-Kabçık-Kıbçak* şeklinde oluşması mümkün görünmektedir" demektedir. Her ne kadar Kıpçakların ataları Güney Sibirya coğrafyasında ortaya çıksalar, Kıpçakların ağaç kabuğundan ortaya çıktıkları rivayeti bununla ve bölge ile örtüşüyor olsa da, bu görüşü desteklemekle birlikte, görüşü destekleyecek yeni bilgi ve belgelere ihtiyacımız olduğunu düşünüyorum. Yazarın dikkatleri çekmek istediği, tarihi Çik kavmi ile Kıpçakların akrabalık ilişkisi de araştırma bekleyen konulardan biridir. Kıldıroğlu, bazı bilim adamlarının Kıpçak adının tarihi kaynaklarda ilk yer aldığı belge olarak Şine Usu (Moyun Çur) Yazıtı'nı kabul ettiklerine itiraz etmekte ve Kıpçak adının ilk defa kesin olarak İbn Hurdadbih'te geçtiğini (s.56) belirtmektedir.

¹ Yazar önsözünde kitaba bazı eklemelerin yapıldığını, çalışmanın Kırgızcası'nın daha kısa olduğunu belirtmektedir.

İkinci bölümde Kırgızlar ile Kıpçakların tarihteki yerleşim yerlerine göre ikili ilişkileri ele alınmıştır. Yazarın belirttiğine göre, Kırgızlar ile Kıpçaklar ilk defa Yenisey-İrtiş bölgesinde, özellikle IX. yüzyıldan itibaren Altay bölgesinde karışık şekilde yaşamışlardır. Kıldıroğlu'nun fikrinde, Kırgızlar burada Kıpçakların dillerini benimsediler (s.60). Yazar ayrıca, aynı sayfada bölgeye göç eden Kırgızların sayısının az olmalarına rağmen, bu etnik birliğe (Kıpçaklara) adlarını verme başarısını gösterdiğini bildirir. O zaman bizim burada Kırgızların Kıpçakların dilini kabul etmesinden ziyade, Kıpçakların Kırgızlaşmasından bahsetmemiz daha mantıklı gibi gözükmektedir.

Kıldıroğlu, Kırgızların ölümlerini yakmak yerine gömmeye başlamalarını da, onların Kıpçaklar ile Altay, İrtiş bölgesinde birlikte yaşamaya başlamasına, Kırgızların İslam dini ile tanışmasına bağlamaktadır ve bu görüşünü tarihi ve arkeolojik bilgiler ile desteklemektedir. Bu faraziye ana hatlarıyla doğrudur, ama yazar kitabının bu bölümünde Kırgızların bir kısmının 840 yılından sonra Doğu Türkistan topraklarına kadar geldiğinden bahsetmemektedir. Oysa Kırgızların ölümlerini gömmeye başlaması konusu açılmışken, Kırgızların Doğu Türkistan'a gelmeleri ve oralardaki faaliyetlerine de değinilmeliydi.

İkinci bölümün devamında Kırgızlar ile Kıpçakların Cengiz Han ve onun torunları devrindeki ilişkileri anlatılmaktadır. Bunlardan Yüan Hanedanlığı dönemindeki Kırgız-Kıpçak ilişkileri değinmeye değerdir. Yüan devrinde Kıpçaklar ile Kırgızların siyasi taht mücadelelerine aktif şekilde katıldıkları, çoğu zaman karşı karşıya gelerek savaştıkları bilinmektedir. Kıpçak komutanı Tutuha ve onun akrabalarının Kırgızlar ile ilişkileri daha detaylı ele alınabilirdi. Çünkü Tutuha ve onun çevresindeki Kıpçaklar Kırgızların kaderlerini belirleyen olayların içinde olduğu Çin kaynaklarında belirtilmektedir.

İlerleyen yüzyıllarda Kırgızlar ve Kıpçaklar Altın Orda Devleti sınırları içinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu dönemde Kırgızlar günümüz Kırgızistan topraklarına yerleşmişlerdir. Yazar başlangıcından günümüze kadarki Kırgız-Kıpçak ilişkilerini şu şekilde özetlemektedir: *"Kırgız-Kıpçak ilişkileri zaman zaman kesintiye uğramasına rağmen bin yıldan fazla devam etmiştir. Kırgızlar Kıpçaklara adlarını vermişler, bunun karşılığında da Kırgızlara dillerini vermişlerdir. Kültürel yönden Kırgız etkisi Kıpçak etkisine göre daha baskındır"* (s.82). Yazarın, araştırmasını IX-XVI. yüzyıllar ile sınırlaması kitabın ilerleyen bölümlerini sınırlamaya zorlayan bir durum olmuştur. Çünkü Kırgızlar ile Kıpçakların boy, oymak ve destanlarındaki ilişkilerini XVI. yüzyıla kadarki zamanla sınırlamak imkânsızdır. Nitekim kitabın 3. ve 4. bölümlerinde doğal olarak XVI. yüzyıldan sonraki dönemlere ait bilgiler de kullanılmaktadır. Aslında Kırgız-Kıpçak siyasi veya bölgesel ilişkileri XVI.

yüzyıl ile sınırlanmayıp XIX veya XX. yüzyıla kadar yazılıysaydı, ikili ilişkilerin seyri, boy, oymak ve destanlara yansımaları okurlar için daha aydınlatıcı olurdu. Kıpçakların Türkistan hanlıklarındaki rolü, bu bağlamda Kırgızlar ile olan ilişkileri, tarihten günümüze kadarki Kırgız-Kıpçak ilişkilerinin en iyi bilinen ve en yoğun yaşanan, etkileri günümüzde de süren bir durumdur. Bu bağlamda, hocamızın konunun uzmanı olarak bundan sonraki çalışmalarında bahsedilen dönem ile ilgili çalışmalarını sürdüreceğini temenni ederiz.

Kitabın üçüncü bölümünde Kırgızlar ile Kıpçakların boy ve oymak ilişkileri incelenmiştir. Yazar 35 tane ortak boy adını, 3 tane özel isim ve boy adı olarak yer alan etnik adı ve 3 tane de coğrafi ad ve boy adı olarak kullanılan etnik adı ayrıntılı şekilde ele almaktadır. Kıldıroğlu, Kaman boyundan bahsederken bu sözün Kumanları temsil ettiğini belirtmektedir (s.120). Kırşehir/Kaman ile ilgili araştırma yapacaklar bu görüş ile ilgili fikirlerini bildireceklerdir. Yazarın sonuç kısmında belirttiği gibi, boy adlarındaki Kırgız-Kıpçak ilişkileri büyük boylar ile sınırlı kalmıştır. Uruğ ve küçük boy adları üzerinde de inceleme yapıldığı takdirde Kırgız-Kıpçak ilişkilerini yansıtan yeni bulgulara rastlamak mümkün olacaktır. Üçüncü bölümde ele alınan boy, oymak isimleri ve etnik adlar babında, ilgili ad konusunda bütün bilgileri vermek yerine, doğrudan Kıpçaklar ve Kırgızlara ait olan bilgiler ile sınırlandırılmış olsaydı, Kırgız-Kıpçak ilişkileri konusunu çalışacaklar için kolaylık olur, hem de bu boy, oymak ve etnik isimlerin Kırgızlar-Kıpçak ilişkilerinin temel taşları olduğu daha net olarak ortaya çıkardı.

Kitapta Kıpçak-Oğuz, Kırgız-Oğuz ilişkilerine dair ilginç bilgilere rastlamak mümkündür. Kitaptan Merkezi Asya coğrafyasındaki Moğol kökenli boyların Kıpçakların etkisi ile Türkleşerek günümüz Türk halklarının içine karıştığı görülmektedir. Ayrıca, bu eserden Anadolu'daki Kıpçak izlerini de görmek mümkündür. Bu da müstakil çalışmanın konusu olsa gerek.

Eserin son bölümü olan dördüncü bölümde destanlardaki Kırgız-Kıpçak ilişkileri incelenmiştir. Yazar burada da Türk halklarının önde gelen büyük destanlarındaki Kırgız-Kıpçak ilişkilerinin izlerini araştırmıştır. Oğuz Kağan, Kitabı Dede Korkut, Manas, Koblandı, Hanne ve Ege Baatır destanlarındaki Kırgız-Kıpçak ilişkileri, bu alanda yapılacak daha çok işlerin olduğunu göstermektedir. Yazar bu bölümde de 3. bölümde yaptığı gibi, destanlardaki Kırgız-Kıpçak ilişkilerini büyük destanlarla sınırlı tutmuştur. Küçük destanlar, efsaneler, iki halka ait rivayetler araştırıldığı zaman Kırgız-Kıpçak ilişkilerinin yakınlığı, eminim daha net gözükecektir. Kitabın sonunda Kırgız ve Kıpçak boy adlarının tabloları ayrı ayrı verilmiştir.

Türkiye’de Kıpçaklar denildiği zaman, akla öncelikle Mısır’daki Kölemenler, Sultan Beybars, Deşti-Kıpçak bozkırı, Kodeks Kumanikus ve Grigoryan Kıpçakları gelir. Oysa Kıpçakların ortaya çıkışı ve Merkezi Asya’daki tarihi de çok önemlidir. Kıpçaklar o bölgelerde de diğer Türk boy ve halkları ile birlikte bölgenin kaderini belirlemişlerdir. Kitabın bibliyografya kısmından görüleceği gibi, Kırgız-Kıpçak ilişkileri ile ilgili şimdiye kadar kapsamlı çalışma yapılmadığı için, Kıldıroğlu’nun bu çalışması önemli bir boşluğu dolduracak, bundan sonra bu konulara eğilecek bilim adamları için de önemli kılavuz eser olacaktır. Sadece Kırgız-Kıpçak tarihini merak edenler değil, etnik tarih ile ilgilenen kimselere de bu kitabı okumayı tavsiye ederiz.

